TARPTAUTINIS TEISINIS SUBJEKTIŠKUMAS: AR LAIKAS ĮVARDINTI DAUGIANACIONALINIŲ KORPORACIJŲ PAREIGAS?

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos
Tarptautinės ir Europos Sąjungos teisės institutas
Doc. dr. Loreta Šaltinytė

DOI: 10.13165/LA.2020.06.06

Anotacija. Nuo pat atsiradimo tarptautinio teisinio subjektiškumo sąvoka buvo plėtojama kaip priemonė *valstybės* elgesiui kontroliuoti. Ja siekta stiprinti abstraktaus vieneto statusą kaip atsvarą to meto sampratai, kad tarptautinių santykių subjektas yra valdovas. 1949 m. Tarptautinis Teisingumo Teismas modifikavo šią sampratą susiejęs ją su asmens galėjimu turėti teises ir pareigas, taip atverdamas galimybes tarptautinės teisės subjektais laikyti ir kitus veikėjus, įskaitant fizinius ir juridinius asmenis, nors teisė spręsti dėl šių asmenų teisių ir pareigų nustatymo, jų turinio išliko valstybėms. Straipsnyje įrodinėjama, kad šiuo metu būtina užtikrinti, jog juridiniai asmenys (ypač daugianacionalinės korporacijos) turėtų ne tik teises, bet ir pareigas pagal tarptautinę teisę, nes esamas reglamentavimas neadekvatus jų įtakai, o tai sąlygoja esamos teisinės santvarkos stabilumo trūkumą.

Raktiniai žodžiai: tarptautinis teisinis subjektiškumas, juridinis asmuo kaip tarptautinės teisės subjektas, fizinis asmuo kaip tarptautinės teisės subjektas.

Įvadas

Tai, kad fizinis asmuo gali įgyti tarptautines teises ir pareigas, Tarptautinis Teisingumo Teismas (toliau – Teismas) pirmą kartą aiškiai patvirtino tik 2001 m. *LaGrand* byloje, pripažinęs, kad tokias teises asmeniui suteikia 1963 m. Vienos konvencija dėl konsulinių santykių.[1] Nors pirmas, šis sprendimas nebuvo revoliucinis, nes galimybę būti pripažintam tarptautinės teisės subjektu jau 1949 m. Reparacijos išvadoje Teismas buvo susiejęs su galimybe turėti teises ir pareigas ir atsakyti už tų teisių pažeidimą.[2]

Tačiau klausimu, ar tarptautines teises ir pareigas turi ir juridiniai asmenys, Tarptautinis Teisingumo Teismas iki šiol nėra aiškiai pasisakęs. *Barcelona Traction* byloje jis tik įvardijo, kad „tarptautinė teisė turėjo pripažinti įmonę kaip valstybių sukurtą darinį, kuris tapo galingu veiksniu tautų ekonominiame gyvenime“[3]. Taigi įmonę Teismas prilygino tarptautinės teisės „objektui“. Fizinis asmuo iki Antrojo pasaulinio karo taip pat

---

1 *LaGrand Case* (*Germany v. U. S.*), Judgment, 2001 I. C. J. Rep 466, 494, 497 (June 27) („Based on the text of these provisions, the Court concludes that Article 36, paragraph 1, creates individual rights, which, by virtue of Article 1 of the Optional Protocol, may be invoked in this Court by the national State of the detained person. These rights were violated in the present case .... The Court has already determined that Article 36, paragraph 1, creates individual rights for the detained person in addition to the rights accorded the sending State, and that consequently the reference to 'rights' in paragraph 2 must be read as applying not only to the rights of the sending State, but also to the rights of the detained individual“).

2 Reparation for injuries suffered in the service of the United Nations, [1949] ICJ Rep 174. Be to, *Diallo* byloje Teismas atkreipė dėmesį į „esminius tarptautinės teisės pokyčius pastaraisiais dešimtmečiais dėl teisių, kurias ji suteikia asmenims“, *Case Concerning Ahmadou Sadio Diallo* (*Guinea v. Dem. Rep. Congo*), Preliminary Objections Judgment, 2007 I. C. J. 582, 599 (May 24), p. 617.

3 *Barcelona Traction, Light and Power Company, Limited (Belgium* v. *Spain),* Judgment, ICJ Reports 1970, p. 33–34 (paras. 38–39).

buvo laikomas šios teisės objektu, tačiau tokio naratyvo trūkumai išryškėjo Europoje įsigalėjus nacionalizmui.

Poreikį tęsti diskusiją tarptautinio teisinio subjektiškumo tema lemia pokyčiai tarptautiniuose santykiuose. 2008 m. JAV nacionalinio saugumo taryba vienu iš svarbiausių pokyčių įvardijo tai, kad dar iki 2035 m. nacionalinės valstybės bus nebe vienintelės (ir dažniausiai nebe pačios svarbiausios) pasaulio arenos veikėjos.[4] Jei pagrindiniu tarptautinės teisės subjektu išliktų valstybė, jai praradus įtaką, aktualumą prarastų ir pati tarptautinė teisė.

Tarptautinės teisės diskurse subjektiškumo sąvoka įsitvirtino XVIII–XIX a., o intensyvių diskusijų objektu tapo tik XX a., kai ji buvo pasitelkta siekiant apibrėžti, ar tarptautinės teisės subjektais yra ir tarptautinės organizacijos. Iškart po to ši teisė buvo priemonė vertinti, kokias teises turi kolonizuotos teritorijos ir asmenys ir koks yra šių teisių turinys. Šiuo metu ji tebėra aktuali aiškinant nevalstybinių subjektų – tarptautinių, nevyriausybinių organizacijų, vienašališkai pasiskelbusių valstybinio pobūdžio darinių, taip pat ir tarptautinių korporacijų ir netgi gyvūnų[5] bei ekosistemų – tarptautinį teisinį statusą.[6] Tačiau šiuolaikinėje Lietuvos tarptautinės teisės doktrinoje išsamesnių darbų tarptautinės

---

4 *Global Trends 2025: A Transformed World*. US National Intelligence Council, 2008.

5 Peters, A. *Introduction to Symposium on Global Animal Law (Part I): Animals Matter in International Law and International Law Matters for Animals* [interkatyvus]. [žiūrėta 2020-02-23]. <https://www.cambridge.org/core>; Pietrzykowski, T.; Kurki, V. *Legal Personhood: Animals, Artificial Intelligence and the Unborn*. Springer, 2017.

6 Shelton, D. *Nature as a legal person, La revue electronique de sciences de l'environnement* (2015) [interkatyvus]. [žiūrėta 2020-02-23]. <https://doi.org/10.4000/vertigo.16188>; O'Donnell, E.; Talbot-Jones, J. Creating legal rights for rivers: lessons from Australia, New Zealand, and India. *Ecology and Society.* 2018, 23(1): 7 (taip pat žr. Naujosios Zelandijos Te Awa Tupua įstatymą [interkatyvus]. [žiūrėta 2020-02-23]. <https://www.parliament.nz/en/pb/bills-and-laws/bills-proposed-laws/document/00DBHOH_BILL68939_1/te-awa-tupua-whanganui-river-claims-settlement-bill>).

teisės subjekto tematika nėra.[7] Didelę įtaką esamam požiūriui į šią sąvoką galėjo turėti sovietinė doktrina, kuri dėl požiūrio į valstybę kaip išskirtinį subjektą praktiškai vienbalsiai neigė asmens galimybę turėti tarptautines teises ir pareigas.[8] Vakarų teisės moksle požiūris į tai, kad asmuo taip pat turi būti laikomas tarptautinės teisės subjektu, buvo gana gerai matomas jau tarpukariu, ketvirtajame dešimtmetyje, o sovietiniu laikotarpiu diskusijos šia tema pasirodė tik devintuoju dešimtmečiu, kai tokią galimybę atvėrė politinis atšilimas.[9]

Siekiant deramai įvertinti esamą požiūrį į juridinio ir fizinio asmens tarptautinį teisinį subjektiškumą, būtina geriau paanalizuoti doktrininį-istorinį kontekstą, kuris ir lemia esamą šios sąvokos aiškinimą. Šio straipsnio tikslas – pristatyti ir atskleisti šiuolaikinę asmens, tiek fizinio, tiek juridinio, tarptautinio teisinio subjektiškumo problematiką. Šia tema diskusijos netyla. 2001 m. Tilburgo universitete apginta Jane Elisabeth Nijman disertacija, kuri monografijos forma išleista 2004 m.[10], 2010 m. Kembridžo universitete – Kate Parlett daktaro disertacija[11], 2010 m. šiai temai skirtas visas prestižinio *European Journal of International Law*

---

7 Sąvoka aptarta vadovėliuose, taip pat yra publikuotas apžvalginis, viešos paskaitos turiniu pagrįstas straipsnis; žr. Kirchner, S. The Subjects of Public International Law in a Globalized World. *Baltic Journal of Law & Politics*. 2009, 2(1): 83–96.

8 Кузнецова, И. Правосубектность индивида в международном праве. *Актуальные проблемы международного публичного и международного частного права: сборник научных трудов*. Выпуск 7. Минск, 2015, p. 52 [Kuznecova, I. Pravosubektnost individa v mezhdunarodnom prave. *Aktualnye problemy mezhdunarodnogo publichnogo i mezhdunarodnogo chastnogo prava: sbornik nauchnyh trudov.* Vypusk 7. Minsk, 2015, p. 52].

9 *Международное публичное право*. Общая часть: учеб. Пособие. Бровки, Ю. П.; Лепешкова, Ю. А.; Павловой, Л. В. (ред.). Минск: Амалфея, 2011, p. 216 [*Mezhdunarodnoe publichnoe pravo.* Obshchaja chast: ucheb. Posobie. Brovki, Ju. P.; Lepeshkova, Ju. A.; Pavlovoj, L. V. (red.). Minsk: Amalfeja, 2011, p. 216].

10 Nijman, J. *The Concept of International Legal Personality: An Inquiry into the History and Theory of International Law*. The Hague: T M C Asser Press, 2004.

11 Parlett, K. *The Individual in the International Legal System*. Cambridge University Press, 2011.

numeris[12], išleista monografija[13], straipsnių rinkiniai[14]. Deramai suvokus šią sąvoką ir jos problematiką būtų lengviau suprasti ir sistemines tarptautinės teisės problemas bei įgalinti jas spręsti.

Straipsnis suskirstytas į tris dalis. Taikant teismų praktikos analizės metodą, pradedama aptariant šiuolaikinę tarptautinės teisės subjekto sampratą, toliau, taikant literatūros analizės metodą, aptariama šios sampratos istorinė raida dėl fizinio ir juridinio asmens tarptautinio teisinio subjektiškumo pripažinimo. Galiausiai paskutinėje dalyje pristatomos teisėkūros iniciatyvos siekiant įtvirtinti tarptautines pareigas daugianacionalinėms korporacijoms.

1. Šiuolaikinė tarptautinės teisės subjekto samprata

Šiuo metu atskaitos taškas diskusijai dėl tarptautinės teisės subjekto sąvokos yra Tarptautinio Teisingumo Teismo 1949 m. Reparacijos dėl žalos, patirtos Jungtinių Tautų tarnyboje, konsultacinė išvada.[15] Šios išvados paprašė Generalinė Asamblėja kilus klausimui, ar Jungtinių Tautų organizacija (toliau – JTO, dabar – Jungtinės Tautos, JT) turi teisę reikšti ieškinius valstybėms dėl žalos, kurią patiria JTO pareigūnas, atlyginimo: JTO įstatuose tokia teisė organizacijai nebuvo numatyta. Tarptautinis Teisingumo Teismas į iškeltą klausimą pažvelgė kaip į reikalaujantį įvertinti ir tai, ar JTO galima laikyti tarptautinės teisės subjektu. Panašus

[12] A Symposium in Honour of Antonio Cassesse. The Human Dimension of International Law. *European Journal of International Law*. 2010, 21(1) [interkatyvus]. [žiūrėta 2020-02-25]. <http://www.ejil.org/archive.php?issue=95>.

[13] Portmann, R. *Legal Personality in International Law*. Cambridge University Press, 2010.

[14] Johns, F. (ed.). *International Legal Personality*. Ashgate, 2010; D'Aspremont, J.; Singh, S. (eds.). *Concepts for International law – Contribution to Disciplinary Thought*. London, 2017; Gaja, G. The Position of Individuals in International Law: An ILC Perspective. *European Journal of International Law.* 2010, 21(1), p. 11, taip pat žr. Clapham, A. The Role of the Individual in International Law. *European Journal of International Law*. 2010, 21(1), p. 25.

[15] Reparation for injuries suffered in the service of the United Nations, [1949] ICJ Rep 174.

klausimas dėl JTO pirmtakės Tautų lygos teisinio statuso buvo likęs neatsakytas; žinoma tik, kad jos sekretorius darbo sutartis su darbuotojais pasirašinėdavo savo, kaip fizinio asmens, vardu.[16] Išvadoje Teismas susiejo JTO galimybę siekti savo tikslų su poreikiu būti pripažintai tarptautinės teisės subjektu: „Ir nors [toks pripažinimas] nereiškia, kad JTO reikia laikyti valstybe ar juolab kad ji yra supervalstybė, JTO yra tarptautinės teisės subjektas, kuris gali turėti tarptautines teises ir pareigas ir ginti savo teises reikšdamas tarptautinius skundus.“[17]

Ši citata yra plačiai pripažinta kaip šiuolaikinio tarptautinio teisinio subjekto apibrėžtis. Ji tapo atskaitos tašku požiūriui, kad nors visos valstybės yra lygios, ne visi tarptautinės teisės subjektai yra lygiateisiai: skiriasi ne tik jų teisės ir pareigos, bet ir galimybės jas realizuoti.[18] Tad nors Išvadoje Teismas kalbėjo tik apie Jungtines Tautas kaip tarptautinės teisės subjektą, jo pateiktas subjekto apibūdinimas buvo priimtas kaip universalus matas vertinant, ar tarptautinės teisės subjektais galėtų būti laikomi ir kiti veikėjai, taip pat fiziniai ir juridiniai asmenys.

Ši nuomonė reformavo teisinio subjektiškumo sampratą bent dviem aspektais: ji pakeitė atskaitos tašką vertinant asmens subjektiškumo sąvoką iš *a priori* į *a posteriori* – t. y. jis neprivalo būti pripažintas tarptautinės teisės subjektu, kad įgytų teises ir pareigas; jis laikytinas subjektu, jei jis tokias teises ir pareigas turi. Teismas aiškiai nukrypo nuo klasikinio požiūrio į tarptautinės teisės subjektą, kuris grindžiamas visišku valstybės tarptautiniu teisiniu subjektiškumu, pasakęs, kad „bet kurioje teisinėje sistemoje subjektai nebūtinai yra identiški savo teisėmis ir jų apimtimi, o jų pobūdis priklauso nuo bendruomenės poreikių“[19]. Tai tapo pagrindu tarptautinės teisės subjektų skirstymui į pirminius ir išvestinius, arba

[16] Crawford, J. *General Course on Public international law at the Hague Academy*. Martinus Nijhoff, 2014, p. 152, para. 246.

[17] Reparation for injuries suffered in the service of the United Nations, [1949] ICJ Rep 174.

[18] Shaw, M. *International Law*, 4th ed. Cambridge: Cambridge University Press, 1997, p. 137 *et seq*.

[19] Reparation for injuries suffered in the service of the United Nations, [1949] ICJ Rep 174.

funkcinio subjektiškumo sampratai.[20] Vis dėlto išvestinių subjektų teisių apimtis kaip paprastai neanalizuojama, tad ši sąvoka nepadeda apibrėžti subjekto teisių apimties, o tai riboja jos reikšmę. Reikšminga šio pokyčio dalis – išlaisvintos galimybės subjektais pripažinti ir kitus veikėjus, tad subjektiškumo sąvoka įgijo naują prasmę. Ji nebėra doktrininis barjeras, kurį veikėjas turi įveikti, kad būtų pripažintas tarptautinės teisės subjektu.[21] Siekiant tinkamai įvertinti šio pokyčio reikšmę, būtina aptarti, kaip ši sąvoka buvo aiškinama iki Teismo Išvados.

1.1. Tarptautinio teisinio subjektiškumo sampratos raida: juridiniai ir fiziniai asmenys

Iki tarptautinio teisinio subjektiškumo sąvokos įsitvirtinimo tarptautiniai santykiai buvo plėtojami per ypatingą valdovo statusą turėjusius asmenis – karalius, popiežių. Taip tuo metu revoliuciniame savo veikale „Leviatanas“ Tomas Hobsas kalbėjo apie valstybę kaip sutartimi įsteigtą subjektą, nors ir neigė, kad egzistuoja kokia nors prigimtinė ar tautų teisė.[22] Tarptautinės teisės tėvu vadinamas Hugo Grocijus savo darbuose rašė apie valstybes ir jų valdovus[23], tad galima numanyti, kad šios teisės subjektais jis būtų laikęs kaip tik juos. Teisinio subjektiškumo, *persona iuris gentium*, sąvoka pradėta vartoti tik Leibnizo[24] darbuose, kuriuose jis rašė tuo metu aktualiu politiniu klausimu – apie naujų ir galingų politinių veikėjų atsiradimą Šventajai Romos Imperijai yrant į suverenias

[20] Vokiškoje tarptautinės teisės doktrinoje skiriami daliniai ir partikuliariniai subjektai. Daliniais subjektais vadinami tie, kuri savo subjektiškumo apimtimi ir priklausomai nuo savo pačių valios gali dalyvauti tarptautiniuose teisiniuose santykiuose. Žr. Kirchner, S., *supra* note 7, p. 87; Hobe, Cf. S.; Kimminich, O. *Einführung in das Völkerrecht [Introduction to Public International Law]*, 8th ed. Tübingen: A. Francke Verlag, 2004, p. 66.

[21] Brölmann, C. *The Institutional Veil in Public International Law*. Hart Oxford, 2007, 3 skyrius.

[22] Hobbes, T. *Leviatanas*. Vilnius: Pradai, 1999.

[23] Yoo, J. *Hugo Grotius' De Jure Belli ac Pacis (1625)*. Hoover institute, 2019.

[24] Leibniz, G. W. *Codex Iuris Gentium Diplomaticus*, 1693, cf. Brolmann, C; Nijman, J. Legal Personality as a Fundamental Concept for International Law. *Amsterdam Law School Legal Studies Research Paper*. 2016, 43.

valstybes. Jis buvo linkęs ginti senąją teisinę santvarką, kuriai vadovavo Imperatorius ir *teisėtas popiežius*.[25] Šiuos veikėjus jis ir laikė vieninteliais to meto santvarkos subjektais.[26] Vėliau tarptautinio teisinio subjektiškumo sąvoką Leibnizas plėtojo kita linkme – kaip priemonę užtikrinti, kad tiek senos, tiek naujai atsirandančios valstybės, tiek galingos, tiek ir ne itin, jas pripažinus teisės subjektais, laikysis tautų ir prigimtinės teisės (*ius naturae et gentium*) ir atitinkamai bus įpareigotos naudotis savo karine galia protingai.[27]

Kai apie 1750–1850 metus tarptautinės teisės subjekto sąvoka galiausiai įsitvirtino tarptautinės teisės doktrinoje, šis statusas buvo pripažįstamas tik suvereniai valstybei, kuri buvo pristatoma kaip „moralus subjektas, turintis jam pačiam būdingą supratimą ir valią“[28], yra pagrindinis tarptautinės teisės teisių ir pareigų turėtojas bei subjektas, turintis sprendžiamąją galią tarptautinėje teisinėje sistemoje[29]. Tuo metu buvo aiškiai atskirtas santykis tarp asmens ir valstybės tarptautinėje teisėje: valstybė siekė pirmiausia išlikti nepriklausoma ir ištobulinti savo įtaką, o asmens interesu buvo identifikuojamas bendravimas ir solidarumas.[30]

---

[25] Žr. De Suprematu Principum Germaniae or Caesarinus Furstenerius (Princas kaip imperatorius) (1677), LPW 112, Brolmann, C.; Nijman, J., *ibid*.

[26] Popiežiaus statusas (Šventasis Sostas), išlikęs ir šiuolaikinėje tarptautinėje teisėje, yra vienas iš seniausių pavyzdžių asmens, kuris pripažįstamas tarptautinės teisės subjektu, nors jis ir nėra valstybė. Šventasis Sostas nėra tapatus subjektas kaip Vatikanas. Vatikanas įkurtas tik 1929 m. Laterano sutartimis tarp Šventojo Sosto ir Italijos Respublikos. Šios sutarties tikslas buvo išspręsti vadinamąjį Romos klausimą, kuris kilo po to, kai 1870 m. Popiežiaus valstybes užėmė Italijos pajėgos. Iki tol Popiežius turėjo savo valstybę. Italija pripažino popiežiaus suverenitetą Lateranui tik 1871 m. Vatikanas valstybingumą įgijo tik 1929 m., iki 2008 m. pabaigos Italijos įstatymai Vatikane buvo taikomi tiesiogiai (nebent prieštaravo kanonų teisei). Visa tai neturėjo įtakos Šventojo Sosto tarptautiniam teisiniam subjektiškumui. Žr. Kirchner, S., *supra* note 7.

[27] Žr. Brolmann, C.; Nijman, J., *supra* note 24, p. 3.

[28] de Vattel, E. de Droit des Gens, ou Principes e la Loi Naturelle. *The Classics of International Law.* Brown Scott, J. (ed.). The Carnegie Institute of Washington, 1916, p. 3 ir 21, cf. Brolmann, C.; Nijman, J., *supra* note 24.

[29] *Ibid*.

[30] *Ibid*.

Siekis atsiriboti nuo asmens (valdovo) statuso ir pereiti prie abstraktaus subjekto – valstybės – galėjo lemti nenorą šioje teisės sistemoje palikti vietos ir kitiems subjektams – jei ne fiziniams asmenims, tai bent daugianacionalinėms korporacijoms, kurios atsirado kartu su tarptautine teise ir jau tuo metu įgijo tokią ekonominę galią, kad aiškiai veikė ir tarptautinius santykius: XVII a. veikė angliškoji Rytų Indijos kompanija, o nuo 1602 iki 1798 m. – netgi įtakingesnė olandiškoji Jungtinė Rytų Indijos kompanija. Savo užjūrio padaliniuose ši kompanija turėjo pusiau valstybinio pobūdžio galias, ji galėjo kariauti, įkalinti asmenis, juos bausti mirties bausme, derėtis dėl sutarčių, kalti savo monetas ir steigti kolonijas. Kartu su olandiškąja Vakarų Indijos kompanija Rytų Indijos kompanija buvo įrankis, kuris įgalino susikurti ir išlikti nepriklausomai Olandijos Respublikai.[31] Galbūt dėl to, kad šios korporacijos buvo valstybių instrumentai tarptautiniuose santykiuose, diskusijų dėl jų kaip savarankiškų subjektų statuso nekilo.

Iki Pirmojo pasaulinio karo požiūris į valstybę kaip išimtinį tarptautinės teisės subjektą tik stiprėjo. Jau 1821 m. Hegelis pavadino valstybes „visiškai savarankiškomis, absoliučiomis galiomis žemėje“[32], o tarptautinė teisė buvo *valstybių* elgesį ribojanti sistema, įgijusi „išorinės konstitucinės teisės“ statusą. Vienas iš to meto įtakingiausių teisininkų Jellinekas apskritai atmetė mintį, kad šios teisės subjektai galėtų būti dar kas nors kitas, o ne valstybė.[33] Hegelio valstybės teorija ir voliuntaristinė tarptautinės teisės koncepcija darė įtaką ir XIX a. mokymui Vokietijoje. Buvo laikoma, kad asmenis ir socialines grupes absorbavo valstybės, tad savarankiško, nuo valstybės nepriklausomo identiteto, laisvės, šie asmenys neturėjo.[34]

---

[31] Brandon, P. Between company and state: the case of the Dutch East and West India Companies. *The Corporation*: *A critical, multi-disciplinary handbook.* Cambridge University Press, 2017, p. 215–225.

[32] Hegel, G. F. *Grundlinien der Philosopie des Rechts*. 1821, cf. Brolmann, C.; Nijman, J., *supra* note 24, p. 5.

[33] Jellinek, G. *Die Lehre von den Staatenverbindungen*. 1882, p. 49, cf Brolmann, C.; Nijman, J., *supra* note 24.

[34] Manoma, kad toks požiūris kartu su aiškinimu, kad tarptautinės teisės subjektai yra išimtinai tik valstybės, sudarė prielaidas iškilti ir fašizmui. Žr. Koskenniemi, M. *The Gentle Civilizer of*

XX a. pradžioje šis pozityvistinis požiūris buvo jau nekvestionuojamas: Oppenheimas savo veikale 1905 m. rašė: „Kadangi Tautų teisė grindžiama individualių valstybių, o ne individų sutikimu, tarptautinės teisės subjektai yra išimtinai tik valstybės. Tai reiškia, kad tautų teisė reglamentuoja valstybių, o ne asmenų tarptautinį elgesį... Asmuo niekada nėra tiesioginis tarptautinės teisės subjektas.“[35]

Tuos atvejus, kai tarptautinė teisė suteikdavo teisių asmenims, ši doktrina paaiškindavo tuo, kad pačią teisę turi tik valstybė, kurios pilietis asmuo yra, tad asmuo gali turėti teisių tik jei jis yra atitinkamos valstybės pilietis, ir tik tiek, kiek tam neprieštarauja jo pilietybės valstybė. Tad nors tarptautinė teisė jau seniai pripažino principą, kad užsienio valstybės pilietis, gyvenantis kitoje valstybėje, turi teisę reikalauti, kad priimančioji valstybė su juo elgtųsi laikydamasi minimalių civilizacijos standartų, pozityvistinė teorija aiškino, kad šią teisę turi ne pats asmuo, o jo pilietybės valstybė, kuri vienintelė turi teisę ginti asmens teises tarptautiniu lygiu. Šį teiginį lyg ir patvirtina tarptautinės praktikos gausa dėl to, ar diplomatinės gynybos ieškinį pareiškė tinkamas subjektas.[36]

Tad pagal šią teoriją asmuo turi tik tiek teisių pagal tarptautinę teisę, kiek jis yra kitos valstybės pilietis. Dėl šių priežasčių pozityvizmas nepripažino tiesioginio tarptautinės ir nacionalinės teisės santykio, t. y. jei asmuo negali įgyti tarptautinių teisių ir pareigų pagal tarptautinę teisę, vadinasi, ir tarptautinė teisė negali būti tiesiogiai, t. y. be jokio perkeliančio teisės akto, taikoma nacionalinėje teisės sistemoje (teisinis dualizmas). Atitinkamai ši teorija nepripažino, kad tarptautinė teisė galėtų įtvirtinti pagrindines žmogaus teises, nes tai buvo konceptualiai nesuderinama su nuostata, kad tarptautinės teisės subjektu laikytinos tik savo neribota valia tarptautinę teisę kuriančios valstybės. Kadangi pozityvizmas absoliutino valstybių suverenumą, asmens ir netgi tarptautinių organizacijų palyginimas su suverenia

Nations: The Rise and Fall of International Law 1870-1960. 2004, p. 104, Nijman, 2001, p. 115 ir 117.

35 *Ibid*.

36 *Nottebohm* case *(Liechtenstein v. Guatemala) 1953 I .C. J. Rep. 111*; *1955 I. C. J. Rep. 12*.; *Barcelona Traction* case (*Belgium v. Spain*) [1970] ICJ Rep 3.

valstybe šiai doktrinai buvo iš principo nepriimtinas. Lygiai taip pat nepriimtina buvo mintis, kad asmuo gali turėti teisių pagal tarptautinę teisę, kurios nepriklauso nuo valstybės valios, nes tai būtų paneigę kertinę pozityvizmo doktriną, kad valstybės valia yra išimtinis tarptautinės teisės šaltinis: jei jau pati valstybė tampa tarptautinės teisės subjektu tik tada, kai ją pripažįsta kitos, jau pripažintos valstybės, juo labiau negali būti kitaip tais atvejais, kai kalbama apie asmenį ar kitus subjektus.[37] Dėl tos pačios priežasties asmeniui nebuvo pripažįstama teisė reikšti ieškinius valstybei, tos pačios priežastys sąlygojo ir tai, kad ši doktrina neigė ne tik asmens, bet ir tarptautinių organizacijų subjektiškumą.[38]

Vis dėlto ginčus nagrinėjusių institucijų praktikoje vienintelis aiškus pozityvizmo doktrinos atspindys yra diplomatinės gynybos institutas. Viena vertus, valstybių susitarimuose teisės ir pareigos asmenims kaip paprastai nebuvo įtvirtinamos. Tačiau valstybės tokias teises ir pareigas sutartyse numatydavo, jei tik tai atitikdavo jų interesus, o ginčų nagrinėjimo institucijos tokius susitarimus savo ruožtu be išlygų pripažindavo.[39]

Pavyzdžiui, 1928 m. Nuolatinio Tarptautinio Teisingumo Teismo nagrinėtoje *Gdansko teismų jurisdikcijos* Išvadoje Lenkija *expressis verbis* ginčijo, kad *Beamtenabkommen*, Gdansko miesto ir Lenkijos sutarimas, turintis tarptautinės sutarties statusą, teises ir pareigas sukuria tik susitariančiosioms šalims, tad kol jis neperkeltas į Lenkijos teisę, asmenims tiesioginių teisių ir pareigų jis nesuteikia. Teismas konstatavo, kad sutarties tikslas buvo sukurti specialų teisinį režimą, kuris reguliuotų santykius tarp Lenkijos geležinkelių administracijos ir Gdansko pareigūnų, darbininkų ir darbuotojų, kurie buvo perduoti Lenkijos administracijos žinion. Taigi, Teismo nuomone, kadangi toks rezultatas atspindėjo bendrą šalių ketinimą, Gdansko pareigūnai turėjo teisę reikšti ieškinius dėl piniginių reikalavimų Lenkijos geležinkelio administracijai.[40]

---

[37] Lauterpacht, H. *International Law and Human Rights*. Stevens & Sons Ltd., 1950, p. 7–9.

[38] *Ibid*.

[39] Kjeldgaard-Pederson, A. Why the international lawyers would be better off without the concept of personality. *ESIL conference paper 2018*, p. 5.

[40] *Jurisdiction of the Courts of Danzig*, PCIJ Reports, Series B, No. 15, 3 March 1928, 3, p. 17–18.

Vadovėliuose dažnai cituojama šios išvados dalis, kurioje Teismas pareiškė, kad „galima sutikti su tuo, kad pagal gerai pripažintą tarptautinės teisės principą tarptautinė sutartis negali sukurti tiesioginių teisių ir pareigų asmenims“. Tačiau tolesnę mintį, kad „negalima ginčyti, kad pats tarptautinės sutarties tikslas, atsižvelgiant į šalių ketinimus, gali būti įtvirtinti tam tikras konkrečias taisykles, kurios numatytų asmenims skirtas teises ir pareigas“[41] geriau įvertino tik Kate Parlett[42], kurios darbas leido suabejoti, ar pozityvistinės doktrinos diskursas dėl asmens teisinio statuso tarptautinėje teisėje apskritai deramai atspindėjo valstybių praktiką. Iki jos pozityvizmą griežtai kritikavusių autorių darbai rodė, kad nors ši doktrina dar buvo standartiškai atkartojama vadovėliuose, ji jau buvo gerokai išblėsusi dar iki Antrojo pasaulinio karo.[43]

Sovietmečiu teisės doktrina pasikeitusio požiūrio į asmenį neperėmė dėl politinių aplinkybių. Buvo griežtai neigiama, kad asmuo gali įgyti teises ir pareigas tiesiogiai pagal tarptautinę teisę. To priežastis buvo etatistinė teorija, tradiciškai tarptautinės teisės subjektais laikiusi tik vienetus, kurie ne tik turėjo iš tarptautinės teisės kylančias teises ar pareigas, bet ir galėjo patys kurti tokias normas bei dalyvauti siekiant užtikrinti jų laikymąsi. Taip, pvz., Ignatenko ir Feldman tarptautinės teisės subjektais

41 *Ibid*.

42 Parlett, K. The PCIJ's Opinion in Jurisdiction of the Courts of Danzig. Individual Rights under Treaties. *Journal of the History of International Law.* 2008, 10, p. 119–145.

43 Žr. Knubben, R. *Die Subjekte des Völkerrechts: Allgemeine Lehre von der Vollen und Beschränkten Völkerrechtlichen Rechts- und Handlungsfähigkeit.* 1928, p. 527, cf. Lauterpacht, H., *supra* note 37. Pirmasis dar 1928 m. apie asmens tarptautinį teisinį subjektiškumą Vokietijoje monografiją išleidęs dr. R. Knubben padarė išvadą, kad tradicinis požiūris į asmens teisinį subjektiškumą yra pasenęs ir nebeatlaiko kritikos, bei ginčijo, kad tarptautinės teisės subjektais reikėtų laikyti ne tik valstybes; Siotto-Pintor, M. Les sujets du droit international autres que les etats. *Hague Recueil*. 1932, 41 (iii), p. 251–357, taip pat žr. Jessup, P. Responsibility of States for Injuries to Individuals. *Columbia Law Review*. 1946, 46, p. 903–928; The subjects of a Modern Law of Nations. *Michigan Law Review*. 1947, 45, p. 383–408 ir Law of International Contractual Agreements. *American Journal of International law*. 1947, 41, p. 378–405; Politis, N. The status of the individual in international law. *The New Aspects of International Law.* 1928, p. 19 („valstybė – geležinis narvas jos piliečiams“).

vadino vienas nuo kito nepriklausančius asmenis, kurie tarptautiniuose santykiuose nėra pavaldūs jokiai politinei valdžiai ir turi teisinį subjektiškumą, kad galėtų savarankiškai įgyvendinti tarptautinėje teisėje įtvirtintas teises ir pareigas.[44] Akivaizdu, kad asmuo į tokį subjektiškumo apibrėžimą negalėjo patekti. Požiūris pradėjo keistis tik prasidėjus perestroikai, kai buvo pripažinta, kad asmens statusas buvo nepagrįstai nuvertintas, pernelyg iškeliant valstybę.[45]

Požiūris, kad tarptautinės teisės subjektu laikytinas ir asmuo, Vakarų valstybėse įsitvirtino po Antrojo pasaulinio karo.[46] Niurnbergo tribunolas, teisęs Antrojo pasaulinio karo nusikaltėlius, griežtai atmetė argumentą, kad tarptautinė teisė fizinių asmenų elgesio nereglamentuoja: „Buvo įrodinėjama, kad tarptautinė teisė reglamentuoja tik santykius tarp suverenių valstybių ir nenumato bausmių asmenims... Šiuos argumentus reikia atmesti. Nusikaltimus tarptautinei teisei vykdo žmonės, ne abstraktūs vienetai, ir tarptautinės teisės nuostatos gali būti ginamos tik baudžiant tokių nusikaltimų vykdytojus.“[47]

Tarptautinio subjektiškumo sampratą atsiejus nuo valstybės identiteto buvo atvertos prielaidos diskusijai dėl naujos jos sampratos. Kalbama buvo daugiau apie fizinį, ne juridinį asmenį, ypač apie galimybę jam atsakyti pagal tarptautinę baudžiamąją teisę bei ginti savo kaip žmogaus teises prieš valstybę. Asmens teisėms užtikrinti Europos valstybės buvo pirmosios, kurios šeštuoju dešimtmečiu susitarė dėl regioninio žmogaus teisių apsaugos mechanizmo – Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos (toliau – EŽTK). Analogiškas tarptautinis žmogaus teisių apsaugos mechanizmas – JT tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas (toliau – TPPTP, Paktas) bei jo papildomasis protokolas – sukurtas tik

---

44 Žr. Tunkin, G. L. (ed.) *International law*. 1982, p. 82, cf. Muellerson, R. Human Rights and the Individual as Subject of International Law: A Soviet View. *European Journal of International Law.* 1990, 1, p. 35.

45 *Ibid*.

46 Sovietų Sąjungos įtakos valstybėse taip nenutiko dėl politinės socializmo ideologijos.

47 Nürnberg Tribunal and in the Judgment of the Tribunal, with commentaries 1950, p. 374, para 99.

aštuntajame dešimtmetyje.[48] Tarptautinio baudžiamojo teismo statutas, kuriuo įtvirtintas siekiamas universalus asmens baudimo mechanizmas už tarptautinės teisės pažeidimus, buvo priimtas tik 1998 m., po apie pusę amžiaus trukusių pastangų.[49] Šiuo metu galimybė reikšti skundus prieš valstybes dėl žmogaus teisių pažeidimų ir galimybė atsakyti pagal tarptautinę baudžiamąją teisę laikomi pagrindiniais veiksniais, kurie apibrėžia fizinio asmens tarptautinio teisinio subjektiškumo ribas.

Tad nors po Antrojo pasaulinio karo vyravo konsensusas, kad asmuo taip pat laikytinas tarptautinės teisės subjektu, teisiškai įtvirtinti fizinį asmens statusą užtruko, nors nukrypimas nuo voliuntaristinės tarptautinės teisės sampratos buvo minimalus. Be to, klasikinis tarptautinės teisės modelis dėl požiūrio į fizinio asmens statusą pasikeitė nedaug: nors asmuo yra laikomas tarptautinės teisės subjektu, jo subjektiškumo ribas ir toliau apibrėžia pačios valstybės.

1.2. Juridinių asmenų tarptautinis teisinis subjektiškumas – istorinė raida

Panašus konsensusas dėl juridinių asmenų tarptautinių pareigų ir atsakomybės už tarptautinės teisės pažeidimus nesusiformavo, nors dėl to, kad pareigas pagal tarptautinę teisę turi ir įmonės, yra pasisakęs ir pats JAV okupacinės zonos Niurnbergo tribunolas, kuris, tiesa, teisė ne pačius juridinius asmenis, o jų vadovus. Šis tribunolas nagrinėjo tris bylas prieš stambių Vokietijos įmonių, bendradarbiavusių su naciais, vadovus, kurie buvo teisiami už nusikaltimus taikai (Antrojo pasaulinio karo pradėjimą),

---

48 UN Covenant on Civil and Political Rights, United Nations Treaty Series, vol. 999, p. 171, pasirašytas 1966-12-19, įsigaliojo 1976-03-23; JT tarptautinis politinių ir pilietinių teisių paktas. *Valstybės žinios*. 2002-08-02, Nr. 77-3288. Lietuvos Respublikai galiojo nuo 1992-08-02.

49 Tarptautinio Baudžiamojo Teismo Romos Statutas, priimtas 1998 m. liepos 17 d. Jungtinių Tautų diplomatinėje įgaliotųjų atstovų konferencijoje, skirtoje Tarptautinio Baudžiamojo Teismo įsteigimui. *Valstybės žinios*. 2003-05-21, Nr. 49-2165. Lietuvos Respublikai įsigaliojo nuo 2003-08-01.

karo nusikaltimus ir nusikaltimus žmoniškumui.[50] Kaltinimai buvo grindžiami tuo, kad kaltinamieji aktyviai dalyvavo nacių vykdytose deportacijose, organizuodami priverstinius darbus. Britų teismas *Zyklon B* dujų gamintojus taip pat nuteisė už bendradarbiavimą vykdant karo nusikaltimus.[51] Vis dėlto galima pastebėti, kad tribunolas įmonės vadovo veiksmus aiškiai priskyrė valstybei, todėl šie sprendimai negali būti precedentas, patvirtinantis, kad pareigas pagal tarptautinę teisę turi ir juridiniai asmenys. Pavyzdžiui, *I. G. Farben* byloje teismas rašė:

> „Dėl kaltinimų, susijusių su Farben veikla Lenkijoje, Norvegijoje, Alzase – Loreine ir Prancūzijoje, konstatuojame, kad yra daugiau nei pakankamai įrodymų, kad nusikaltimus nuosavybei, kaip juos apibrėžė Sąjungininkų Kontrolės Tarybos įstatymas nr. 10, įvykdė Farben ir kad šie nusikaltimai buvo susiję su Vokietijos politika okupuotose teritorijose, ir buvo neatsiejama šios politikos dalis. Tokiomis aplinkybėmis Farben ir jos atstovų veiksmai negali būti atskirti nuo plėšikavimo ir grobstymo, kurį vykdė Vokietijos Reicho karininkai, kareiviai ar pareigūnai. Tokie Farben veiksmai laikytini Hagos taisyklių [dėl karo veiksmų] pažeidimu.[52]“

Kaip ir fizinių asmenų atveju, šiuolaikinį tarptautinių korporacijų teisinį subjektiškumą reikėtų vertinti atsižvelgiant į jų turimas teises ir pareigas. Teisių juridiniai asmenys įgyja pagal tarptautinę ekonominę teisę, kuri apima užsienio investicijų ir tarptautinės prekybos teisę, bei pagal žmogaus teisių teisę.

---

50 *United States v. Flick*, *United States v Krauch* (The *I.G. Farben* Case), *United States v Krupp*, Control Council Law No.10 (Dec. 20, 1945), reprinted in 1 Trials of War Criminals Before the Nuremberg Military Tribunals, p. xvi (photo reprint 1998) (1949), vols. 6–-9 (1950–1953).

51 The Zyklon B Case: Trial of Bruno Tesch and Two Others, 1 Law Reports of Trials of War Criminals 93 (1997) (Brit. Mil. Ct. 1946).

52 Cf. Ratner, S. Corporations and Human Rights: A Theory of Legal Responsibility. *The Yale Law Journal*. 2001, 111(3): 443–545, p. 477–478 (vertimas autorės).

Ypač išsiskiria užsienio investicijų apsaugos teisė, kuri po Antrojo pasaulinio karo buvo plėtojama atskirai nuo tarptautinės prekybos teisės. Siekiant užtikrinti teisines įmonių veiklos garantijas užsienio valstybėse, šeštajame dešimtmetyje pradėtos sudarinėti dvišalės užsienio investicijų apsaugos sutartys, kurios įtvirtino specifinį ginčų sprendimo tarp užsienio investuotojų ir priimančiųjų valstybių mechanizmą, suteikusį įmonėms teises ginčus dėl investicijų su priimančiosiomis valstybėmis nagrinėti ne tos valstybės teismuose, netgi ne visada reikalaudamos išsemti vidaus gynybos priemones.[53]

Skirtingai nei užsienio investicijų teisė, tarptautinė prekybos teisė plėtojosi pagal įprastą modelį, pagrindinį vaidmenį išlaikius valstybėms. Tarptautinius ginčus inicijuoti teisę turi tik valstybės, įmonės ilgai neturėjo galimybės netgi išsakyti savo paaiškinimų bylose, kurios iškeltos siekiant užtikrinti jų interesus. Tiesa, po Pasaulio prekybos organizacijos (toliau – PPO) Apeliacinės institucijos sprendimo *Shrimp Turtle* byloje[54] teisė teikti paaiškinimus ginčų sprendimo procese pagal PPO ginčų sprendimo susitarimo 13 straipsnį turi teisę ir įmonės, ir nevyriausybinės organizacijos (toliau – NVO). Tad šiuo klausimu įmonių statusas yra pakitęs gana nedaug. Panašų, tik kiek siauresnį statusą įmonės turi ir pagal JT jūrų teisės konvenciją, kuri teisę teikti paaiškinimus ginčą nagrinėjančiam tribunolui suteikia įmonėms, dalyvaujančioms jūros dugno tyrinėjimuose, jei su tokiu įmonės įsitraukimu į procesą sutinka visos bylos šalys.[55]

Įdomus pavyzdys yra Europos Sąjunga (toliau – ES) (istoriškai – Europos Bendrijos, EB), kurios teisė buvo plėtojama kaip tarptautinė

---

[53] Peters, P. Exhaustion of Local Remedies: ignored in most bilateral investment treaties. *Netherlands International Law Review*. 1997, 44(2), p. 233–243.

[54] United States – Import Prohibition of Certain Shrimp and Shrimp products. Report of the Appellate Body, WT/DS58/AB/R (Oct.12, 1998), para. 104.

[55] Jungtinių Tautų jūrų teisės konvencija, VI priedas, 20 straipsnio 2 dalis: „Į Tribunolą gali kreiptis ne tik Valstybės Šalys, bet ir kiti subjektai XI dalyje tiesiogiai numatytose bylose arba bet kokioje byloje, perduotoje svarstyti Tribunolui remiantis bet kuriuo kitu susitarimu, numatančiu Tribunolo jurisdikciją, jei su tuo sutinka visos tos bylos šalys."

regioninė prekybos teisės sistema. Nuo pat pradžių ji buvo aiškiai atskirta nuo tarptautinės teisės kaip *sui generis* teisės sistema, kurios „subjektai yra ne tik valstybės narės, bet ir jų nacionaliniai subjektai“[56]. Šiems asmenims taip pat suteiktos procesinės teisės kreiptis į ES Teisingumo Teismą dėl ES teisės akto anuliavimo. Tokią teisę jie turi tik tuo atveju, jei skundžiasi dėl jiems skirto teisės akto ar dėl teisės akto, su kuriuo jie yra konkrečiai ir tiesiogiai susiję. Ši galimybė yra itin svarbi subjektams, kurių ekonominį elgesį Europos Komisija pripažįsta kaip pažeidusį ES konkurencijos teisę.[57] Be to, kompetencija tarptautinės prekybos klausimais nuo pat EB įsteigimo buvo pripažįstama išimtinės EB kompetencijos dalimi. Užsienio investicijų apsaugos teisės raidai EB įtakos neturėjo iki pat 2009 m. Lisabonos sutarties, kuria valstybės sutiko, kad tiesioginės užsienio investicijos taip pat būtų laikomos išimtinės ES kompetencijos dalimi. Dėl šios priežasties klausimas, ar ginčų dėl užsienio investicijų sprendimo mechanizmas suderinamas su ES teise, buvo pastebėtas tik po Lisabonos sutarties ir tik dabar pasiekė ES teisingumo teismą.[58]

Atsižvelgiant į istorines aplinkybes nestebina, kad žmogaus teisių teisė buvo plėtojama siekiant pirmiausia užtikrinti fizinių asmenų, o ne korporacijų teises. Ji numato kur kas siauresnes galimybes kreiptis dėl įmonių nei dėl fizinių asmenų teisių pažeidimų. Palankiausią režimą juridiniams asmenims įtvirtina EŽTK; ji užtikrina jiems galimybę kreiptis valstybę pažeidus kai kurias jų teises, įskaitant teisę į teisingą teismo procesą[59], į

[56] Europos Teisingumo Teismo byla 26/62 *Van Gend en Loos*, p. 23.

[57] Europos Sąjungos Sutarties ir sutarties dėl Europos Sąjungos veikimo suvestinės redakcijos, 2016-06-07, OL 202, 101 straipsnis (draudimas sudarinėti konkurenciją ribojančius susitarimus), 102 straipsnis (draudimas piktnaudžiauti dominuojančia padėtimi), SESV 263 str. 4 d. (teisė kreiptis dėl institucijų priimtų teisės aktų anuliavimo).

[58] ES Teisingumo Teismo Didžiosios kolegijos 2018 m. kovo 6 d. sprendimas byloje *Slovakijos Respublika v. Achmea*, ECLI:EU:C:2018:158.

[59] *AB Kurt Kellermann v. Sweden*, App. No. 41579/98, 26 October 2004; *Teltronic-CATV v. Poland*, App. No. 48140/99 [2006] ECHR 21, 10 January 2006.

privataus gyvenimo apsaugą[60], į susirinkimų ir saviraiškos laisvę[61] bei teisę į neturtinės žalos atlyginimą (41 straipsnis)[62]. Tai, kad juridiniai asmenys turi ir teisę į nuosavybę, Konvencijos 1 protokolo 1 straipsnyje įtvirtinta tiesiogiai. Tačiau kiti tarptautiniai teisiniai žmogaus teisių apsaugos mechanizmai analogiškų teisių įmonėms nepripažįsta. Pavyzdžiui, JT žmogaus teisių komitetas, kuris prižiūri Tarptautinių politinių ir pilietinių teisių pakto įgyvendinimą, yra pripažinęs, kad nors Pakto tekste tai nėra numatyta, juridiniai asmenys turi kai kurias teises pagal Paktą (teisė į religiją ar įsitikinimus (18 straipsnis), asociacijų laisvę (22 straipsnis)).[63] Tačiau, Komiteto nuomone, teisę kreiptis į jį su individualiais skundais pagal Pirmąjį Fakultatyvųjį TPPTP protokolą gali tik fiziniai asmenys; įmonės savo teises gali ginti tik nacionaliniuose teismuose. Nors įmonės turi teisę kreiptis į teismą, įsteigtą pagal Amerikos žmogaus teisių konvenciją, tai jos gali daryti tik fizinio asmens interesais.[64]

Vis dėlto šiuo metu esminis skirtumas tarp juridinio ir fizinio asmens tarptautinio teisinio statuso yra jų pareigų teisinis reglamentavimas. Nors fizinis asmuo gali atsakyti pagal tarptautinę baudžiamąją teisę, iki šiol nėra aiškaus teisiškai privalomo tarptautinės teisės šaltinio, kuris leistų kalbėti apie juridinių asmenų pareigas pagal tarptautinę teisę. Visuotinės

---

60 N*iemietz v. Germany*, App. No. 13710/88, A/251-B, [1992], 16 December 1992.

61 *Sunday Times v. The United Kingdom*, App. No. 6538/74, 26 April 1979; *Asito v. Moldova*, App. No. 40663/98, 8 November 2005.

62 Emberland, M. *The Human Rights of Companies: Exploring the Structure of ECHR Protection*. Oxford, 2006; taip pat Julicher, M.; Henrques, M.; Blai, A.; Policastro, P. Protection of the EU Charter for Private legal entities and Public authorities? The personal scope of fundamental rights within Europe compared. *Utrecht Law Review*. 2019, 15(1) [interaktyvus]. [žiūrėta 2020-03-23]. <http://doi.org/10.18352/ulr.490>.

63 UN Human Rights Committee, General Comment No. 31, 'The Nature of the General Legal Obligation Imposed on States Parties to the Covenant' (2004) UN Doc CCPR/C/21/Rev.1/Add.13 para. 9.

64 Inter-American Commission on Human Rights, Rules of Procedure (2009) 23 str.; taip pat žr. Ku, J. The Limits of Corporate Rights Under International Law. *Chicago Journal of International Law.* 2012, 12, p. 750, kuriame analizuojamas Tarpamerikinės žmogaus teisių komisijos sprendimas *Tabacalera Boquerón SA v. Paraguay*, OEA/Ser.L/V/II.98, Doc 6.

žmogaus teisių deklaracijos preambulėje teigiama, kad pagarbą deklaracijoje įtvirtintoms teisėms turi siekti stiprinti „kiekviena visuomenės institucija“. Ši sąvoka galimai turėtų apimti ir įmones, tačiau šį teiginį galima rasti tik preambulėje, tad manoma, kad jis dar nėra tarptautinės paprotinės teisės dalis.[65] Žmogaus teisių komitetas yra aiškiai įvardijęs, kad Paktas tiesiogiai horizontaliai neveikia.[66] EŽTK 1 straipsnyje aiškiai pasakyta, kad Konvencija yra skiriama susitariančioms *valstybėms* ir kad jos tikslas – užtikrinti joje apibrėžtas teises kiekvienam jos jurisdikcijoje esančiam asmeniui, tad privatūs asmenys už jos pažeidimus atsakyti negalėtų. Vadinasi, nė viena iš šių žmogaus teisių sutarčių neveikia tiesiogiai horizontaliai, t. y. jos nuostatomis remtis prieš privačius asmenis, tiek fizinius, tiek juridinius, nėra galima. Be to, šiuo metu nėra ir tarptautinės paprotinės teisės normos, kuri įpareigotų valstybes kontroliuoti savo įmones, veikiančias ne valstybės jurisdikcijoje.[67]

Toks nuostatų dėl tarptautinės asmenų atsakomybės nebuvimas kelia reglamentavimo spragos pojūtį, nes juridinių asmenų, ypač tarptautinių korporacijų, įtaka valstybių ekonominei, technologinei raidai per pastarąjį pusę amžiaus išaugo, o drauge išaugo ir jų galimybės savarankiškais, nuo valstybės nepriklausomais veiksmais pažeisti žmogaus teises ar realizuojant savo ekonominę veiklą pakenkti aplinkai. Kadangi už savo veiksmus įmonės pagal tarptautinę teisę tiesiogiai atsakyti negali, jų atsakomybę reglamentuoja nacionaliniai teisės aktai. Problema yra ta, kad ekonomiškai silpnesnės valstybės priklauso nuo užsienio investicijų, tad

---

65 UNHRC, ‘Report of the Special Representative of the Secretary-General on the issue of human rights and transnational corporations and other business enterprises, John Ruggie’ (2007) UN Doc A/HRC/4/35 para 38.

66 UN Human Rights Committee, General Comment No 31, para 8. Analogiškos pozicijos laikosi Ekonomininių, socialinių ir kultūrinių teisių komitetas: CESCR, General Comment No 18, ‘The Right to Work – Art. 6’ (2006) UN Doc E/C.12/GC/18, para. 52.

67 de Schutter, O. Extraterritorial jurisdiction as a tool for improving the human rights accountability of transnational corporations background paper 2006, p. 18-19 [interaktyvus]. [žiūrėta 2020-03-23]. <https://www.business-humanrights.org/sites/default/files/reports-and-materials/Olivier-de-Schutter-report-for-SRSG-re-extraterritorial-jurisdiction-Dec-2006.pdf>.

joms gali trūkti galios priimti įmones kontroliuojančias priemones, o galingesnės valstybės, iš kurių dažniausiai ir yra kilusios įmonės, investuojančios į mažiau ekonomiškai išsivysčiusias valstybes, paprastai nenumato galimybės kontroliuoti šių įmonių elgesio už savo teritorijos ribų.

Jungtinės Karalystės Aukščiausiasis Teismas 2019 m. sutiko su tuo, kad jos teismai gali nagrinėti bylą prieš Jungtinėje Karalystėje įsteigtą motininę įmonę (Vedanta) dėl jos deliktinės atsakomybės už dukterinės įmonės Zambijoje veiksmus pažeidus aplinkosaugos, kalnakasybos ir sveikatos priežiūros teisės aktus.[68] Nors Teismas sutiko, kad Anglija nebuvo pati tinkamiausia šalis ieškiniui pareikšti, jis pripažino, kad turi jurisdikciją nagrinėti šią bylą dėl to, kad „Zambijoje pareiškėjai neturėtų prielaidų tikėtis, kad jų byla būtų išnagrinėta teisingai“[69]. Panašų sprendimą dėl jurisdikcijos 2015 m. priėmė Nyderlandų apeliacinis teismas *Akpan* byloje.[70] Tai pirmieji tokie nacionalinių teismų Europoje sprendimai, tad kol kas nėra aišku, ar šis požiūris įsivyraus.

Iki šiol JAV buvo bene vienintelė šalis, kur buvo aiškiai pripažįstama galimybė JAV federaliniams apygardos teismams nagrinėti bet kokio užsieniečio ieškinį dėl tautų teisei ar tarptautinei sutarčiai, kurioje dalyvauja JAV, prieštaraujančio elgesio. Tai buvo daroma aiškinant nuo XVIII a. galiojantį užsieniečių deliktinių ieškinių aktą.[71] Jis buvo prisimintas 1980 m., kai *Filartiga v. Pena Irala* byloje teismas sutiko priimti nagrinėti ieškinį pagal JAV gyventojo Paragvajaus piliečio skundą prieš kitą JAV gyvenantį Paragvajaus pilietį, buvusį policijos vadą, dėl to, kad šis kankino ir nužudė

---

68 *Lungowe and Ors v. Vedanta Resources Plc and Konkola Copper Mines Plc* [2019] UKSC 20. [interaktyvus]. [žiūrėta 2020-03-24]. <https://www.supremecourt.uk/cases/docs/uksc-2017-0185-judgment.pdf>.

69 *Ibid.*, p. 33.

70 The Court of Appeal of the Netherlands, *Friday Alfred Akpan et al v. Shell*, ECLI:NL:RBDHA:2013:BY9845, [interaktyvus]. [žiūrėta 2020-03-24]. <https://uitspraken.rechtspraak.nl/inziendocument?id=ECLI:NL:GHDHA:2015:3586>.

71 Alien Tort Statute 28 U. S. C. para.1350, ATS.

ieškovo šeimos narius.[72] Vis dėlto 2013 m. *Kiobel* byloje JAV Aukščiausiasis Teismas sustabdė tokių ieškinių galimybę, konstatavęs, kad imtis nagrinėti ieškinį remiantis šiuo teisės aktu galima tik tuo atveju, jei ginčijamas elgesys įvyko JAV teritorijoje.[73] Nors šis sprendimas nieko nesako apie tai, ar JAV pripažįsta, jog juridiniai asmenys taip pat turi pareigas užtikrinti žmogaus teisių standartus, jis byloja apie JAV Aukščiausiojo Teismo norą susiaurinti JAV teismų jurisdikcijos taikymo sritį. Toks pagrindinės daugianacionalinių korporacijų steigimosi vietos valstybės teismų praktikos pokytis neabejotinai tapo paskata pasiekti, kad tarptautinėje teisėje būtų įtvirtintos ir juridinių asmenų pareigos.

2. Tarptautinės teisėkūros dėl juridinių asmenų tarptautinių teisinių pareigų iniciatyvos

Nuo aštuntojo dešimtmečio buvo ne viena iniciatyva užpildyti aptartą įmonių atsakomybės spragą tarptautiniais teisiniais įsipareigojimais „pažabojant" daugianacionalines korporacijas, tačiau to pasekmės buvo gana ribotos. Iki šiol nei apskritai juridiniams asmenims, nei konkrečiai daugianacionalinėms korporacijoms tarptautinė teisė neįtvirtina tarptautinių įsipareigojimų, o drauge ir teisinio statuso, kuris būtų adekvatus jų faktinei įtakai. Nors švelniosios teisės aktų dėl įmonių elgesio gausėja, tebevyrauja požiūris, kad daugianacionalinės korporacijos tarptautinių teisinių įsipareigojimų neturi.[74]

---

[72] *Filartiga v. Pena Irala,* 630 F.2d 876 (2d Cir. 1980); plačiau žr. Lillich, R. Invoking International Human Rights Law in Domestic Courts. *U. Cin. L. Rev*. 1985, 54, p. 367.

[73] *Kiobel v. Royal Dutch Petroleum* Co., 569 *U.S.* 108 (2013), taip pat žr. Alvarez, J. Are Corporations Subjects of International Law? *Santa Clara Journal of International Law*. 2011, 9(1) [interaktyvus]. [žiūrėta 2020-03-04]. <https://digitalcommons.law.scu.edu/scujil/vol9/iss1/1>.

[74] Crawford, J., *supra* note 16, 122.

Šio klausimo prieštaringumą iliustruoja diskusijos JT žmogaus teisių taryboje, kuri 2006 m. pakeitė JT žmogaus teisių komisiją. 1998 m. Komisijai pavaldus komitetas įsteigė darbo grupę dėl daugianacionalinių korporacijų. 2003 m. ši darbo grupė parengė savo normų projektą[75], tačiau šiam dokumentui labai griežtai pasipriešino verslo sektorius, o 2004 m. Žmogaus teisių komisija galiausiai nusprendė, kad tokio dokumento parengti nebuvo prašyta ir kad jis neturi teisinio pagrindo.[76] Dokumentas buvo pakankamai novatoriška iniciatyva: juo buvo siekiama įtvirtinti tiesioginius žmogaus teisių apsaugos įsipareigojimus daugianacionalinėms korporacijoms, pripažįstant jas tiesiogiai įgijusias pareigas pagal tarptautinę žmogaus teisių teisę. Dokumente buvo pripažinta, kad pirminę atsakomybę užtikrinant žmogaus teises turi valstybės, tačiau daugianacionalinės korporacijos buvo įpareigotos skatinti, užtikrinti laikymąsi, gerbti, užtikrinti pagarbą ir ginti žmogaus teises. Įgyvendinimo priemonės buvo priimti, platinti ir įgyvendinti vidines veiklos taisykles, periodiškai pranešti apie žmogaus teisių užtikrinimo būklę, o Jungtinėms Tautoms – tai stebėti ir tikrinti. Dokumentas buvo aštriai kritikuotas dėl to, kad jis tiesiog perkėlė žmogaus teisių apsaugos įsipareigojimus daugianacionalinėms korporacijoms.[77] Taip pat buvo baiminamasi, kad toks požiūris susilpnintų valstybių įsipareigojimų dėl žmogaus teisių apsaugos turinį.[78]

---

[75] U. N. Sub-Commission on the Promotion and Protection of Human Rights, "Norms on the Responsibilities of Transnational Corporations and Other Business Enterprises with Regard to Human Rights", August 13, 2003.

[76] UN Human Rights Commission, Responsibilities of transnational corporations and related business enterprises with regard to human rights, 2004/116; plačiau žr. The Kenan Institute for Ethics, The U.N. Guiding Principles on Business and Human Rights: Analysis and Implementation, January 2012.

[77] Chesterman, S. Lawyers, Guns, and Money: The Governance of Business Activities in Conflict Zones. *Chicago Joumal of International Law*. 2010/2011, 11, p. 321, 327.

[78] Backer, L. On the Evolution of the United Nations' "Protect-Respect-Remedy" Project: The State, the Corporation and Human Rights in a Global Governance Context. *Santa Clara Journal of International Law*. 2011, 9, p. 37, 46.

Nepavykus šiai iniciatyvai, JT generalinis sekretorius paskyrė prof. John Ruggie įgaliotiniu žmogaus teisių ir tarptautinių korporacijų bei kitų verslo įmonių klausimais. Jo atliktas darbas šiuo klausimu plačiai vertinamas kaip iki šiol sėkmingiausias mėginimas identifikuoti juridinių asmenų pareigas.[79] Ruggie pastebėjo atsirandančias tarptautinio reguliavimo spragas, kurias lėmė globalizacija: tarptautinė bendruomenė vis dar yra ankstyvojoje stadijoje priderindama žmogaus teisių apsaugos režimą, kad būtų užtikrinta efektyvesnė apsauga asmenims ir bendruomenėms nuo įmonių daromų žmogaus teisių pažeidimų.[80] Jo parengtą pranešimą „Verslo ir žmogaus teisių pagrindiniai principai. Jungtinių Tautų programos „Ginti, gerbti ir taisyti" įgyvendinimas" Žmogaus teisių taryba patvirtino 2011 m. kovo 21 d.[81]

Šis dokumentas pirmiausia akcentavo valstybės pareigas užtikrinti, kad tretieji asmenys (įskaitant ir įmones) nepažeistų žmogaus teisių, vykdant atitinkamą politiką, priimant teisės aktus ir nagrinėjant skundus. Antra, buvo akcentuota ir įmonių atsakomybė užtikrinti žmogaus teises, o tai reiškia, kad verslo įmonės turi elgtis deramai rūpestingai, kad vengtų kitų asmenų teisių pažeidimų bei ištaisytų neigiamas savo elgesio pasekmes. Trečia, pabrėžtas poreikis nukentėjusiesiems suteikti veiksmingas tiek teismines, tiek neteismines gynybos priemones.[82]

Skirtingai nei jo pirmtaką, šį dokumentą gana palankiai sutiko ne tik

[79] Wouters, J.; Chane, A. Multinational Corporations in International Law. *KU Leuven Working Paper* No. 129, December 2015.

[80] UN doc. a/HRC/8/5, 7 April 2008, p. 3 (paras. 1, 3).

[81] UNHRC, Report of the Special Representative of the Secretary-General on the issue of human rights and transnational corporations and other business enterprises, John Ruggie Nr. A/HRC/17/31 [interaktyvus]. [žiūrėta 2020-03-04]. <http://www.ohchr.org/Documents/Issues/Business/A-HRC-17-31_AEV.pdf>.

[82] *Ibid.*

valstybės[83], ES[84], bet ir verslo atstovai[85], nors NVO jį vertino gana kritiškai.[86] Jis pabrėžė valstybių įsipareigojimus dėl žmogaus teisių apsaugos ir juos susiejo su savanoriškais įmonių elgesio pagrindais. Parengus dokumentą Žmogaus teisių taryba sukūrė darbo grupę, kurios paskirtis – skatinti Gairių įgyvendinimą.[87]

Tačiau 2014 m. Ekvadoras išreiškė prieštaringai vertinamą iniciatyvą imtis priemonių, kad gairės taptų teisiškai privalomu dokumentu.[88] Įsteigta darbo grupė yra parengusi dokumento projektą[89], dėl kurio diskusijos tebevyksta. Trylika valstybių, įskaitant JAV, Japoniją, Europos

---

83 Pirmosios valstybės, parengusios veiksmų planus: Jungtinė Karalystė (2013 m. rugsėjo mėn.), Nyderlandai (2013 m. gruodžio mėn.), Italija (2014 m. kovo mėn.), Danija (2014 m. balandžio mėn.), Ispanija (2017 m. liepos mėn.). Lietuvos Respublika savo planą parengė 2015 m. vasario mėn. [interaktyvus]. [žiūrėta 2020-03-04]. <http://www.ohchr.org/EN/Issues/Business/Pages/NationalActionPlans.aspx>.

84 Žr. trys ES sektorinės gairės dėl JTO Verslo ir žmogaus teisių gairių įgyvendinimo darbo ir personalo agentūroms: (<http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sustainablebusiness/files/csr-sme/csr-era-hr-business_en.pdf>), naftos ir dujų sektoriui (<http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sustainable-business/files/csr-sme/csr-oag-hr-business_en.pdf>) ir informacinių ir telekomunikacijų technologijų sektoriui: (<http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sustainable-business/files/csr-sme/csr-icthr-business_en.pdf>).

85 Aaronson, S. A.; Higham, I. "Re-righting Business": John Ruggie and the Struggle to Develop International Human Rights Standards for Transnational Firms. *Human Rights Quarterly*. 2013, 35, p. 333, 336.

86 Sullivan, R.; Hachez, N. Human Rights Norms for Business: The Missing Piece of the Ruggie Jigsaw – The Case of Institutional Investors. Mares, R. (ed.) *The UN Guiding Principles on Business and Human Rights: Foundations and Implementation*. Nijhoff, 2012, p. 217, 227 ff.

87 Viena iš darbo grupės pasitelktų priemonių – metinis verslo ir žmogaus teisių forumas, kurio tikslas – stiprinti dialogą ir bendradarbiavimą [interaktyvus]. [žiūrėta 2020-02-26]. <https://www.ohchr.org/EN/Issues/Business/Forum/Pages/ForumonBusinessandHumanRights.aspx>.

88 Statement on behalf of a Group of Countries at the 24rd Session of the Human Rights Council, 'Transnational Corporations and Human Rights', General Debate – Item 3, September 2013 [interaktyvus]. [žiūrėta 2020-03-04]. <http://business-humanrights.org/sites/default/files/media/documents/statement-unhrc-legallybinding.pdf>.

89 Naujausias projektas yra pateiktas 2019-07-16, straipsnio rašymo metu dar galima dėl jo teikti pastabas [interaktyvus]. [žiūrėta 2020-03-04]. <https://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/HRCouncil/WGTransCorp/OEIGWG_RevisedDraft_LBI.pdf>.

Sąjungos valstybių atstovus, apskritai nedalyvavo balsuojant dėl šios iniciatyvos, argumentuodamos tuo, kad šios pastangos gali neigiamai paveikti jau pastebimus pasiekimus dėl Daugianacionalinių korporacijų elgesio gairių, kurioms įgyvendinti gali kilti grėsmė dėl nuomonių konfrontacijos rengiant teisiškai privalomą dokumentą. Tema neabejotinai verta išsamesnės analizės, tačiau šio straipsnio tikslais pakanka pastebėti, kad konfrontacija byloja apie tarptautinių korporacijų tarptautinio teisinio subjektiškumo temos aktualumą. Istorinė šios sąvokos analizė ir ateities perspektyvos tik patvirtina išvadą, kad pripažinti privačius juridinius asmenis tarptautinės teisės subjektu yra būtina, kad tarptautinė teisė neprarastų savo reikšmės.

Išvados

1. Pradėta plėtoti kaip priemonė užtikrinti, kad pripažintos tarptautinės teisės veikėjomis valstybės laikytųsi šios teisės reikalavimų bei naudotųsi savo galiomis protingai[90], šiuolaikinė tarptautinio teisinio subjektiškumo sąvoka siejama su tuo, ar veikėjas turi teisių ir pareigų pagal tarptautinę teisę.
2. Klasikinis tarptautinės teisės modelis dėl požiūrio į fizinio asmens statusą pasikeitė nedaug: nors asmuo yra laikomas tarptautinės teisės subjektu, jo subjektiškumo ribas ir toliau apibrėžia pačios valstybės.
3. Tačiau klausimas dėl juridinių asmenų statuso yra gerokai painesnis. Nors teises juridiniams asmenims, kad ir siauresnes nei fiziniams asmenims, įtvirtina netgi žmogaus teisių teisė, nepavyko identifikuoti jokio tarptautinės teisės šaltinio, kuris identifikuotų bent vieną juridinio asmens (ypač transnacionalinių korporacijų) pareigą. Šiuo metu ši tema yra aštrių diskusijų objektas. Istorinė tarptautinės teisės subjekto sąvokos analizė ir netolima perspektyva, kad valstybė netrukus gali prarasti savo įtaką, tik patvirtina išvadą, kad pripažinti privačius

[90] Žr. Brolmann, C.; Nijman, J., *supra* note 24, p. 3.

juridinius asmenis tarptautinės teisės subjektu yra būtina, kad tarptautinė teisė neprarastų savo reikšmės.

4. Tad vertinant, ar juridinis asmuo taip pat turėtų būti pripažintas tarptautinės teisės subjektu, netikslinga kelti klausimo, kaip tokio subjektiškumo pripažinimas lemtų jų teisių ir pareigų turinį.[91] Reikėtų sutikti su buvusios Tarptautinio Teisingumo Teismo pirmininkės R. Higgins kritiška nuomone dėl tarptautinės teisės diskurso klasifikuojant asmenis į subjektus ir objektus kaip „intelektinį kalėjimą", kuris „funkciniu požiūriu netikslingas"[92]. Kadangi tarptautinė teisė yra dinamiškas sprendimų priėmimo procesas, kuris neturi nei subjektų, nei objektų, vien tik dalyvius, tokiais aiškiai laikytinos ir daugianacionalinės korporacijos.[93] Nors toks požiūris nepadėtų apibrėžti juridinių asmenų teisių ir pareigų turinio, vis dėlto tai įgalintų tarptautinę teisę išlikti atvirą ir lanksčią, leidžiant tarptautinei bendruomenei pasinaudoti galimybe laiku pareikalauti, kad savo veikloje juridiniai asmenys (ypač transnacionalinės korporacijos) taip pat laikytųsi tarptautinių elgesio normų.

---

91 Crawford, J., *supra* note 16, para. 254.

92 Higgins, R. *Problems and Process. International law and how we use it*. Clarendon Press, 1995, p. 49–51.

93 Higgins, R. Conceptual Thinking about the Individual in International Law. *New York Law School Law Review*. 1979, p. 11, 16.

INTERNATIONAL LEGAL PERSONALITY: TOWARDS LEGAL DUTIES OF TRANSNATIONAL CORPORATIONS?

Mykolas Romeris University Law School
Institute of International and European Union Law
Assoc. Prof. Dr. Loreta Šaltinytė

Abstract. Ever since its conception, the notion of international legal personality was developed as a measure to regulate the conduct of states. It first sought to strengthen the status of a state in order to counterbalance the status of a ruler, who was then understood to be the primary actor on the international stage. By the 19th century the state was accepted as an exclusive subject of international law. In 1949 the International Court of Justice modified the understanding of international personality by linking it with the capacity of an entity to possess rights and duties. This way the Court opened the possibilities to extend the notion of international legal personality by encompassing also other actors, including individuals and legal entities, even though the scope of their rights and duties remained the matter to be defined by the states.

It is argued in this Article that apart from providing rights to legal entities (in particular transnational corporations) international law should also define their duties, because the current legal framework does not adequately reflect their economic influence on international stage. This results in lack of stability of the current legal system.

Keywords: international personality, international personality of legal entities, international personality of an individual.